

ЎЗБЕК ХАЛҚ АМАЛИЙ САНЪАТИ

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи илмий

ҳодими: Тўрамирзаев Р

Ўзбек халқ амалий санъати қадимийлиги, маданиятининг бой ҳамда серқирралиги билан бутун дунёга машҳурдир. Самарқанд, Бухоро, Хива, Термиз, Тошкент, Фарқона ва бошқа шаҳарлардаги ҳар бир тарихий обида, ҳар бир халқ амалий безак санъати намунаси аждодларимиз томонидан яратилган такрорланмас, бебаҳо санъат асарлари бўлиб, жаҳон маданияти дундоналари қаторидан ўрин олган.

Асрлар давомида орттирилган маданий ва маънавий бойлигимиз, хусусан, ўзбек халқ амалий безак санъатининг энг кўп ривожланган турлари: наққошлик, ганчкорлик, ёқоч ўймакорлиги, тоштарошлик, суяк ўймакорлиги, кандакорлик, пичоқчилик, заргарлик, каштачилик, усталарнинг ҳақиқий асл номлари, ўзига хос мактаблари, яратган услублари собиқ Шўро тузуми даврида аста-секин йўқолиб кетиш хавфи остида қолган эди.

Бугунги кунда мустақил республикамызда халқимизнинг асрлар бўйи яратган ижодий меҳнати натижасида яратган амалий безак санъатини кўз қорачи Қидай сақлаш кадрлаш улардан амалий фойдаланиш улар орқали ёшлар эстетик дидини ўстириш ҳамда юксак маданиятли кишилар қилиб тарбиялашга кенг имкониятлар очилди. Шаҳарларнинг ҳар томонлама чиройли ва улуғвор қилишга интилан.

IX-X асрларда Туронда наққошлик санъати жадал ривожланди. Меъморчиликда ғишт қадаб нақш солиш юксак даражада тараққий этди. Биноларнинг ички томонларига ганч, ёғоч ўймакорлигини қўллаш юксак ривож топди. Айниқса мақбараларнинг пештоқлари девор ва равоқлари ганч нақшлар билан жуда нафис безатилган.

XVIII asr oхири - XIX asrlарда Ёўқонда, Фарғона, Бухоро каби шаҳарларда етук халқ усталари етишиб чикди. Наққошлик, ганчкорлик, мисгарлик, чилангарлик ва бошқа санъат турлари ривожланди. Ёадимда хунар муқаддас саналган. Ёар бир халқ келажак авлодларига ўзидан қолдирган такрорланмас хунарлари билан қадрланган. Ўзбекистон қадимда хунаrmандлар маркази бўлган десак хато қилмаган бўламиз.

Наққошлар ўтмишда халқ усталарининг энг билимдони хисобланган. Чунки, улар мадрасада тахсил олиб, адабиёт, тарих, мусиқа, математика, кимё фанларини яхши билганлар. Наққошлик технологияси авлоддан-авлодга ўтиб келган. Ёадимда наққошлар нақш яратиш сир-асрорларини ёзиб қолдирмаганлар. Фақат шогирдларгина шу малакаларни ўзларида олиб қолганлар. Шогирдлар уста бўлганларидан сўнг, улар ҳам ўзларига қарашли шогирдларга ўз ўрганган хунарларини ўргатганлар.

Шундай қилиб, наққошлик касби анъана тариқасида ривожланиб келган. Наққошлар шогирдликка ўз боласини ёки қариндош-уруғларининг болаларидан олганлар. Шогирдликка болалар 7-8 ёшдан олинган. Ўқиш ўрганиш 7-12 йиллар атрофида бўлган. Устоз шогирдлари билан кундузи ишлаган. Кечкурун эса устоз раҳбарлигида хат-савод чиқарилган. Шогирдлар хандаси ва кимёни ўрганганлар. Шогирд мустақил иш бажаришни эплай оладиган бўлганидан сўнг, усталар унинг ишларини муҳокама қилишиб, сўнгра "уста" номини беришган. Наққошнинг ўғли ота касбини ёшлиқдан ўрганиб борган. Бу эса келажакда яхши хунаrmанд бўлишга замин яратган. Устада ўғил ёки фарзанд бўлмаса, бу касбни энг яқин қариндошининг болаларига ўргатган. Хулоса, касбнинг авлоддан-авлодга мерос қолиши анъана ҳолда ривожланиб келган. Устага шогирдликка беришда қуйидаги урф-одатга риоя қилинган. Болани устанинг олдига олиб боришда ўзига яраша тантанавий маросим бўлган. Болани ота-онаси ҳамда қариндош уруғлари бўғирсоқ ва ҳолвайтар қилиб устанинг ҳузурига келганлар ва "боланинг гўшти сизники, суяги бизники"

қабилида гаплар билан уста ихтиёрига топширганлар. Келтирилган пишириқлар ўша пайтдаёқ биргаликда танаввул этилган. Уста болага ҳунар ўргатишдан ташқари, бутун ўқиш давомида уни озиқ-овқат билан таъминлаб турган. Касб ўргатиш текин олиб борилган.

Устоз шогирдга қаттиққўл ва талабчан бўлган. Чунки ҳар бир ҳунарни ўта нозик дид ва сабр-тоқат билангина ўрганиш мумкин эди. Усталар шогирдлар учун махсус одоб талабларини ишлаб чиққанлар. Масалан, улар шогирддан покизаликни, иш вақтида чалғимасликни, устоз рухсатисиз бирор ишга қўл урмасликни қатъий талаб қилганлар. Уста шогирдига фақат ҳунар сирларини ўргатишдан ташқари, уй-юмуш ишларини бажаришга ҳам тайёрлаб борган.

Шогирд санъат сирларини пухта эгаллаганидан сўнг, унга оқ фотиҳа берилган. Маросимда устозга шогирд бош-оёқ сарпо, тугун инъом этган. Баъзида устоз, шогирди мустақил иш бошлашда қийналмасилиги учун, шу касбда ишлатиладиган асбоб ва андозалар берар эди. Агар, оқ фотиҳа олган баъзи бир шогирд мустақил ишлашни хоҳламаса, устозиникида қолиб ишлайвериши мумкин бўлган. Бундай ҳолда шогирд устози билан келишиб иш ҳақи олган. Ўзбек усталаридан бири ганч ўймакор уста Усмон Икромовнинг ҳаёт йўли ибратлидир.

Ёш Усмон уста Расулҳожининг қўлида 8 йил ишлайди. 5 йилгача ҳафталик ҳақи 10 тийиндан ошмаган. Ўар пайшанба куни Расулҳожини шогирди қўлига 10 тийиндан берган. Усмон пулни олиб, бозордан 10 тийинга 10-12 та нон, отаси ва икки синглисига егулик олиб борган. Одатда, шогирд фақат уста буюрган ишни қилиши керак эди. Устадан берухсат шогирд бирор ишга қўл урса ёки унинг асбобларига тегса жазоланган. 6 йилга ўтганида иш ҳақи ҳафта ичида 50 тийинга, 8-чи йилга етганда кундалик иш ҳақи 1 сўмга чиқди. Бу пайтда у иморат ишидаги оддий чўпгарликдан тортиб, Қишт териш, сувоқ, ганч ўймакорлигигача мустақил

базара оладиган бўлганди. Ниҳоят 8 йил деганда уста Расулхожидан оқ фотиҳа олиб "уста" номига эга бўлган.

Бухородаги ҳамма усталарга ганч сотадиган бойлардан бири Абдуқодир бир куни уста Хаётни чақириб, янги уйни ганч билан безатмоқчилигини айтади. Уста Хаёт бу ишни 22 ёшли Ширин Муродовга топширади. Бу иш Шириннинг биринчи мустақил иши бўлди. Ширин иш режасини меҳмонхона безакларини оддий бежирим нисбатларини сақлаган ҳолда бир бутун кўринишини ҳисобга олади. У меҳмонхона ва айвонларни шарафалар билан безайди. Ундаги ўйма ганчлар жуда майин, бежирим чиққанлиги сабабли усталар орасида ҳурмат ва обрўси янада ошади. Уста Хаёт кунлардан бир куни Ширинни олдига чақириб "Мен сендан хурсандман, энди мустақил ишласанг бўлаверади" - дейди. Азалий одат бўйича унга 20-30 устани ўртасида "Уста" номи берилади. Ширин Муродов шундан сўнг халқ ўртасида уста деган шарафли номга муяссар бўлади. Ўзбек меъморлари яшаш учун ҳар жиҳатдан қулай, шинам, чиройли уйлар қурганлар. Ўзбекларнинг ҳовли-жойи тугал бир меъморий мажмуани ташкил этиб, ўзига хос Шарқона файзи бўлган. Бу уйларнинг бир-бирига узвий қилиб қурилиши ва безатилиши бир санъат даражасида бўлган.

Бухорода XIX аср охири, XX аср бошларида дуродгорлар бошлиғи уста Ғулом, Ўратепада эса уста Карим Кажор боши (уста Абду Карим Абдухолиқов) бўлган. Ўратепалик халқ усталарни юқори Зарафшон қишлоқларида масжид, мадраса, турар жой биноларини безаш учун таклиф этганлар. Улар наққошлик, ёғоч ўймакорлиги, ганчкорлик ва бошқа ишларни бажарганлар.

Усталар уюшмаси баъзи турар жойларга усталарни ишлашга юборганлар. Уларга иш ҳақи тариқасида ишлаган жойларида кийимлар, қўй, сигир, эчки, ер, пул берилар эди. Усталар орасида ўзига хос мусобақа ҳам бўлган. Уларнинг ишлари кўргазма қилиниб, катта усталар орасида баҳоланган. Масалан, Ўратепанинг Кўк гумбаз маҳалласида Мавлоно

Эшон мақбарасини икки ўйма эшигини бажариш учун уста Карим Хоррот ва Абдуқодир Хорротларга топширилади. Улар биттадан эшикни ўйиб беаганлар ва уларни икки усталар орасида баҳоланди. Уста Абдуқодирнинг эшиги 70 олтин танга, уста Каримнинг эшиги юқори баҳоланишининг сабаби шуки, эшикни юқори ярим доира қисми умумий нақш композицияси билан боғланган эди. Абдуқодир устанинг эшиги тепаси учли бўлиб, бино қурилиши композициясига мос келмаган. Баъзи усталар ўз ишига берилган баҳога нисбатан норозилик билдирсалар, оқсоқол аралашиб, келишмовчиликни ҳал қилар эди.

1924 йилгача Туркистонда бошқа хунар турлари усталари каби зардўзлар жуда кўп бўлган Чунончи, Бухорода 300 дан 350 нафаргача зардўз усталар ишлаган хунаремандлар ўрта аср хунар ширкатлари кўринишидаги махсус ташкилотга уюшган эдилар.

Зардўзларнинг ишлари устидан назорат ўрнатувчи бу ташкилот ўзининг сайловчи маъмуриятига эга бўлиб, барча расм-русмларга ва урф-одатларга изчил амал қилар, тантана ва йиғилишлар ўтказиб турар эди. Бухоро усталарининг зардўзлик касби авлоддан авлодга мерос бўлиб келган. Асли зардўз бўлган оиланинг ўғил фарзанди отасидан зардўзликни ўрганиб, ўз навбатида ўз болаларига ўргатган.

Адабиётлар:

1. Афанасьева В., Луконин В., Померанцева Н. Искусство Древнего Востока. 1976. история искусство Древнего Востока. Л.1947, т.1-2.
2. Алпатов М.В. Всеобщая история искусств. Т. 1-2. М., 1948-1949
- 3.Архив.уз

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va
zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

